Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 336
IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR

IQTISODIY BARQARORLIK VA UNI TA'MINLASHNING ILMIY MOHIYATI, O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Gulshodaxon Kamoliddinovna Ismoilova*
Farg'ona politexnika instituti Menejment kafedrasi assistenti
✉ gulshoda355@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada sanoat korxonalarining iqatisodiy barqarorligi va uning o'ziga xois xususiyatlari tavsiflangan. Iqtisodiy barqarorlikka erishishning bankrotlik va moliyaviy boshqaruv samaradorligini hisoblash metodikasini qo'llash taklif etildi.

Kalit so'zlar

iqtisodiy barqarorlik, bankrotlik, moliyaviy boshqaruv, metodika, iste'molchi

Key words: economic stability, bankruptcy, financial management, methodology, consumer

Bozor iqtisodiyoti sharoitida sanoat korxonalarining faoliyatiga xos xususiyatlardan biri, ularning barcha bozor sub'ektlari bilan doimiy aloqada bo'lishidir. Iqtisodiy faoliyat jarayonida tashkilotlar o'z sheriklari, iste'molchilari, nazorat qiluvchi tashkilotlar va muvofiqlashtirish markazlari bilan mamlakat ichida va xorijda muntazam ravishda bevosita va bilvosita munosabatlarga kirishadilar. Bu aloqalar sanoat korxonalarining strategik rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular resurslarni optimal taqsimlash, bozorda raqobatbardoshligini oshirish va iste'molchilar ehtiyojlariga mos keladigan mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlaydi. Shunday qilib, korxonaning muvaffaqiyati uning bozordagi aloqalari va hamkorliklari sifatiga bog'liqdir.

Anri Fayol o'zining "Umumiy va sanoat menejmenti" asarida har qanday korxonaning asosiy funksiyalarini belgilagan. Ushbu funksiyalar

korxonaning ma'muriy, moliyaviy, texnik, sug'urta, buxgalteriya va tijorat barqarorligini ajratib ko'rsatadi va ularning har biri korxonaning asosiy vazifalari hisoblanadi.

Iqtisodiy barqarorlik - mikrodarajada iqtisodiy jarayonlarning rivojlanish holatini aks ettiruvchi iqtisodiy kategoriya hisoblanadi. Korxonaning barqarorligi uning moliyaviy holatining barqarorligi va bankrotlik ehtimoli bilan bog'liq. Korxonaning iqtisodiy barqarorligini tahlil qilish nuqtai nazaridan bankrotlik iqtisodiy resurslar balansining barqarorligiga qarama-qarshi tushunchadir. Bankrotlikning asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

- moliyaviy majburiyatlarning korxona aktivlaridan sezilarli darajada oshib ketishi;
- mablag'lar muvozanati buzilgan, xarajatlar korxona daromadidan oshib ketgan, vaziyatni o'zgartirish rejalashtirilmagan;
- aktivlarining past likvidligi tufayli korxonaning uzoq muddatli to'lovga layoqatsizligi.

O'rganish va tahlil qilish jarayonida korxonaning bankrot bo'lishiga sabab bo'ladigan omillarni quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin:

- korxona faoliyatiga bog'liq bo'lmagan omillar (tashqi yoki ekzogen): bozor, umumiy iqtisodiy va boshqalar;
- korxona faoliyatiga bog'liq bo'lgan omillar: operativ; sarmoya; moliyaviy.

Korxonaning bankrot bo‘lishiga olib keluvchi omillarni uning hayot aylanish bosqichlariga qarab tasniflash mumkin. Ushbu yondashuv kompaniyaning barqaror moliyaviy holatini ko‘zda tutuvchi ”kompaniyaning raqobatdosh ustunligi” konseptsiyasiga asoslanadi. Bunda kompaniyaning joriy va uzoq muddatli rivojlanish ehtiyojlari to‘liq o‘z moliyaviy resurslari hisobidan qondirilishi nazarda tutiladi. Korxonaning hayot aylanish bosqichlari asosida bankrotlikka olib keluvchi omillar aniqlanadi.

1-jadval

Korxonaning hayot aylanish bosqichlari

Korxona hayotiy tsiklining bosqichlari	Korxonaning bankrotligiga olib keladigan belgilar
avlod bosqichi	• boshqaruv xodimlarining past tasnifi; • noto‘g‘ri marketing; • qarz kapitalining yuqori ulushi; • ijrochilarning past malakasi;
o‘sishning tezlashuv bosqichi	• qarz kapitalining yuqori ulushi; • yuqori tranzaksiya xarajatlari;
sekin o‘sish bosqichi	• boshqaruvdagi harakatchanlikni yo‘qotish; • tranzaksiya xarajatlarining etarli emasligi; • yuqori marketing xarajatlari;
etuklik bosqichi	• boshqaruv xodimlarining qarishi; • asosiy kapitalning qarishi; • yuqori marketing xarajatlari; • tranzaksiya xarajatlarining etarli emasligi;
pasayish bosqichi	• asosiy kapitalning qarishi qarz kapitalining yuqori ulushi; • adekvat marketing yuqori tranzaksiya xarajatlari;

Korxonaning moliyaviy barqarorligi – bu xo‘jalik yurituvchi sub'ektning o‘z faoliyatini barqaror ravishda davom ettirishi va rivojlanishi uchun, o‘zgaruvchan ichki va tashqi sharoitlarda aktivlar va majburiyatlar muvozanatini saqlashi, to‘lov qobiliyati va investitsion jozibadorligini ta‘minlay olishi holatidir. Moliyaviy barqarorlik to‘lov qobiliyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uning tahlili korxonaning kelajakdagi moliyaviy imkoniyatlarini aniqlash imkonini beradi. Moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlariga moliyaviy barqarorlikning o‘zi, ishbilarmonlik faolligi, rentabellik, likvidlik, avtonomiya kabi tushunchalar kiradi.

Moliyaviy menejment samaradorligini korxonaning moliyaviy faoliyatining natijalariga qarab baholash mumkin. Sanoat korxonalari moliyaviy faoliyatining o‘ziga xos jihati shundaki, bu faoliyat ikki tomonlama xarakterga ega: bir tomondan, moliyaviy bo‘lim yordamchi rolni bajarib, ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlaydi; ikkinchi tomondan, u ikkilamchi rolga ega bo‘lsa-da, undan voz kechish yoki e’tiborsiz qoldirish mumkin emas. Bu moliyaviy funktsiyaning muhimligini ko‘rsatadi. Ushbu qarama-qarshilik dialektik xususiyatga ega bo‘lib, moliyaviy boshqaruvni optimallashtirish va samaradorligini doimiy ravishda baholab borish orqali kompaniya rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shish mumkin.

r qanday faoliyatning samaradorligi, avvalo, uning belgilangan maqsadlariga erishish darajasi bilan belgilanadi. Sanoat korxonasining moliyaviy faoliyatidagi asosiy maqsad bir tomondan, uning asosiy ishlab chiqarish jarayonini moliyaviy resurslar bilan uzluksiz ta’minlashdir. Boshqa tomondan, moliyaviy menejment doirasida yechilishi lozim bo‘lgan yana bir muhim vazifa – bu investitsiyalarni diversifikatsiya

qilish, moliyaviy bozorlarga kirish orqali likvidlikni oshirish va bozor tebranishlari oqibatlarini yumshatish maqsadida korxonaning biznes xatarlarini boshqarish, ya’ni umumiy moliyaviy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdir. Ushbu vazifaning bir qismi sifatida moliyaviy faoliyat korxonaga qo‘shimcha daromad keltirishi ham mumkin, bu esa xarajatlarni moliyalashtirish bilan bog‘liq jarayonlarga ham ta‘sir qiladi. Shu sababli, moliyaviy faoliyat samaradorligini baholash uch bosqichga bo‘linadi:

- asosiy faoliyatni moliyaviy resurslar bilan ta‘minlash samaradorligini baholash;
- barqarorlikni boshqarish funksiyasi samaradorligini baholash;
- moliyaviy faoliyatning umumiy samaradorligini har tomonlama baholash.

Shunday qilib, tabiiy manbalar (estISTod) doirasidan tashqarida shakllangan asosiy faoliyat (DoD) bo‘yicha mablag‘lar taqchilligini quyidagicha hisoblash mumkin:

Dod = ISPod - estISTod = (Z + QQS + DZd + OApr) + KZ

+ (DZkr + OS + Idz + VnApr).

U moliyaviy faoliyat (IFD) doirasida hosil qilingan ortiqcha mablag‘lar hisobidan qoplanadi:

Ifd = (SK + DO + ZKkr + KOpr) – (DVMC + DFVi + KFV +

DS),

shuningdek, asosiy faoliyat (ISISTod) doirasidagi majburiy moliyalashtirish manbalari orqali:

IStod = KZ + (DZkr + OS + Idz + VnApr), bu erda - indikatorning o‘zgarishi,

ko‘rsatkichning ijobiy o‘sishi (pasayishi), yoki nol; SK - o‘z kapitali,

( )-

DO - uzoq muddatli majburiyatlar, ZKkr - qisqa muddatli kreditlar va kreditlar,

KOPR - boshqa qisqa muddatli majburiyatlar, shu jumladan daromadlarni to‘lash uchun ishtirokchilar oldidagi qarzlar, kechiktirilgan daromadlar va kelajakdagi to‘lovlar uchun zaxiralar;

DVMC - moddiy boyliklarga foydali investitsiyalar,

DFVI - sho‘ba va qaram kompaniyalarga investitsiyalarsiz uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar;

KFV - qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar, DS - naqd pul. Keyin moliyaviy faoliyatning samaradorligi (samaradorligi)

ko‘rsatkichi:

E = Ifd / Dod (%).

Har qanday faoliyat jarayonida tegishli resurslar sarflanadi yoki uni tashkil etish va amalga oshirish uchun xarajatlar talab etiladi. Bu xarajatlar samaradorlikning shakllanishiga ta’sir etuvchi omil hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan moliyaviy faoliyat xarajatlarini moliyaviy faoliyat davomida olingan daromadlar va amalga oshirilgan xarajatlar o‘rtasidagi farq orqali baholash mumkin, xususan:

C = (P% - D% - Du) / Ifd,

Bu yerda,

C - moliyaviy faoliyat uchun xarajatlar darajasi; R% - to‘lanadigan foizlar;

D% - olinadigan foizlar;

Du - boshqa tashkilotlarda ishtirok etishdan olingan daromad.

Samaradorlikni tahlil qilishning o‘ziga xos jihati uning nisbiyligidadir. Boshqacha aytganda, faoliyat samaradorligi yoki samarasizligi haqida faqat dinamik ravishda yoki belgilangan standartlar, me'yoriy ko‘rsatkichlar bilan taqqoslash orqali xulosa chiqarish mumkin. Samaradorlik haqida faqat ijobiy qiymatlar mavjud bo‘lganda gapirish mumkin, chunki salbiy ko‘rsatkichlar samarasizlikni ko‘rsatadi va ularning miqdoriy ahamiyati yo‘qoladi. Taklif etilayotgan metodologiyada moliyaviy faoliyatning o‘zi kam samarali yoki resurs talab qilmaydigan faoliyat sifatida qaraladi, shunda resurs manbai asosiy faoliyat bo‘ladi. Agar bu holat ketma-ket bir necha hisobot davrida kuzatilsa, sabablarni chuqur tahlil qilish zarur. Bunda moliyaviy boshqaruvning samarasizligi yoki global bozorlardagi o‘zgarishlar butun korxona strategiyasini qayta ko‘rib chiqishni talab qilishi mumkin.

Inqirozga qarshi boshqaruv muammolari bilan kesishgan korxonalarning iqtisodiy faoliyatida barqarorlikni ta’minlash masalalari an'anaviy ravishda iqtisodiy hamjamiyat e'tiborini tortadi. Ularning ulkan ahamiyati va doimiy dolzarbligi iqtisodiy tizimlar dinamikasidagi davriy inqirozlar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning oqibatlarini umuman real sektor va alohida korxonalar uchun klassik iqtisodiy modellar nuqtai nazaridan bashorat qilish qiyin bo‘ladi.

O‘tgan asrning 90-yillaridagi islohotlar asosiy maqsadi iqtisodiyotni bozor iqtisodiyotiga tez o‘tkazish jarayonida omon qolishni ta'minlash bo‘lsa, yangi ming yillikning boshida barqarorlikni ta'minlash vazifasi yanada dolzarb bo‘lib qolmoqda. Barqarorlik, omon qolishdan farqli o‘laroq, kengroq tushuniladi va muayyan sharoitlarda, masalan, ekstremal tashqi muhitda namoyon bo‘ladi. Bunday vaziyatda, tashqi

muhitning beqarorligi korxonaning asosiy maqsadiga ta'sir qiladi — bu faqat faoliyat samaradorligini oshirish emas, balki barqarorligini ham ta'minlashni talab qiladi. Ushbu masala inqiroz va iqtisodiy rivojlanishning o‘tish davrlarida muhim ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda barqarorlikni ta'minlash muammosi inqirozlarni boshqarishdan tashqariga chiqdi va barqarorlik kompaniya samaradorligining qo‘shimcha o‘sishi uchun muhim omil sifatida ko‘rila boshlandi. An’anaviy omillar orqali samaradorlikni oshirishning ob’ektiv chegaralariga yetilgani sababli, barqarorlikka yo‘naltirilgan boshqaruvning shakllangan va sinovdan o‘tgan konsepsiyasi hali yaratilmagan. Bu, o‘z navbatida, korxona faoliyatining turli tomonlarini tashkil etishning yangi usullari va shakllarini izlashga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining —2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PF-5544- son Farmoni, 21.09.2018 y. https://lex.uz/ru/docs/3913188
2. Berle A.A., Means G.C. The Modern Corporation and Private Property. Commerce Clearing House, Chicago, IL, 1992- pp. 68-87 3.
3. Гулямов С.С. Задачи совершенствования системы корпоративного управления в Узбекистане. //Корпоративное управление в Узбекистане. Материалы научно-практической конференции. Т.: 2004. с.143-145; Д.Н.
4. Расулов Н.М. Корпоратив тузилмаларда инновацион жараènларни стратегик бошқариш услубиètини такомиллаштириш: (DSc) дисс. автореф. –Т., 2021, -Б.81;
5. Плешков, С.Ю. Экономическая устойчивость деятельности строительного предприятия : методика расчета и оценки : [учеб.-метод.пособие] / С. Ю. Плешков ; [науч. ред. В. А. Ларионова] ; М-вообразования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2014 — 59 с.
6. Gaibnazarova Z.T. Korporativ boshqaruvga kirish: Darslik /–T.:—Chinor Fayzi Baland‖, 2022. – 432 b.
7. Umarxodjayeva M.G., Ismailov A.R. Korporativ boshqaruv-

2. O‘quv qo‘llanma. - T.: «IQTISODIYOT», 2019. - 216 bet.

8. Dr.Abdul Azeez P. Corporate governance & business ethics. University of Calicut. 2019. 109-p.
9. Хамидов Б. Инновационной активность компаний в

Узбекистане. Журнал «Экономическое обозрение» № 9 (261) 2021 й. https://review.uz/post/innovacionnayaaktivnost-kompaniy-v-uzbekistane 10. Яушев Р.И. Состояние и проблемы управления государственными пакетами акций корпораций// Корпоративное управление в Узбекистане. Материалы научно практической конференции.–Т.: 2004. С.15

10. Ismoilova G.K. Sanoat korxonalarida korporativ boshqaruv tizimining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar‖ АКТУАР МОЛИЯ ВА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ 2024, 4(01), 303-

310.